

KİTAP TANITMA

Ünal KILIÇ'ın “ **Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye**” adlı Kitabının (Kayıhan Yayınları İstanbul 2001) Tanıtımı

Ali ERTUĞRUL*

Yezid b. Muaviye, kendisinden önceki halifelerde olmasa da sonraki halifelerden bazılarında çokça görülen bazı insanî zaafılara sahip sıradan bir halife olarak tarihe geçebilecek iken, Hz. Hüseyin'in öldürülmesi, kutsal şehirlerin talan edilmesi ve Kâbe'nin mancınıklarla dövülmesi gibi bir takım menfi hadiseler nedeniyle, İslâm toplumunun zihninde bir kötülük timsali olarak yer etmiştir.

Bu bakımdan, âdetâ bir kötülük sembolü haline gelmiş olan bir şahsı çalışmak, her şeyden önce ilmî kriterlerle hareket etmesi gereken araştırmacılar için oldukça nazik ve hassas bir konudur. Zira, dönemle ilgili bize ulaşan kaynakların ve bu kaynaklara istinaden aktarılan rivayetlerin, iktidara geldiklerinde Muaviye ve Ömer b. Abdülaziz haricindeki bütün Emevî halifelerinin mezarlarını tahrip eden Abbasiler döneminden; Emevî muhalifi bir devirden kalmış olması bile, nasıl bir çarpıtmayla karşı karşıya kalılabileceğini göstermesi açısından oldukça dikkate değerdir. Objektifliği ilke edinen bir tarihçinin muhtemel bulunan bir çarpıtma karşısında takınması gereken tavır ise, kendilerinininki de dahil olmak üzere, her türlü değer yargılarını mümkün olduğunca bir kenara bırakarak önündeki vakıya bir cerrah soğukkanlılığıyla yaklaşabilmeyi denemek olmalıdır.

İrfan AYCAN tarafından ilk Emevî halifesinin tarihî şahsiyeti üzerine yazılan “Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan” adlı araştırma mahsulü bir kitaptan sonra Ünal KILIÇ tarafından “Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid Bin Muaviye” ismiyle kaleme alınan bu eser, Emevî halifelerinin tanınması yönünde önemli bir katkı olmuştur. Bu bakımdan, eserin konuyla ilgili okuyucu kitlesine tanıtılmasının yararlı olacağını düşündük.

Kaynakların tanıtıldığı giriş kısmından hariç yedi bölüm halinde tertip edilen eserin önsözünde (ss.11-14) yazar, şifelerin daha ağır olmak kaydıyla hemen hemen her kesim tarafından eleştirilen Yezid b. Muaviye hakkında bir çalışma yapmanın güçlüğüne dikkat çekmekte ve yaptığı bu çalışmanın gayesinin, Yezid'i veya başkalarını temize çıkarmak ya da itham etmek olmayıp, daha ziyade hâdiselerin oluş sebebi, şekli ve tarafların üstlendikleri rollerle ilgili bir tasvir yapmak olduğunu ifade etmektedir (s.13).

Bu mülahazalarla hareket eden müellif, eserinin giriş kısmında (ss.15-32), Yezid ve Yezid döneminden haber veren kaynakları tanıtmakta ve bu kaynakların hangi yönleriyle konuya ışık tuttıklarını izah etmektedir. Bu kısımda, geçmişte kaleme alınan eserlerle birlikte çağdaş çalışmalara da değinen yazar, ayrıca bu çalışmalardan bazılarının hâlâ önyargılardan kurtulamadıklarına da dikkat

* Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

çekmektedir. Bu çerçevede yazar, Arap aleminde, Batı'da ve ülkemizde yapılan çalışmalardan istifade ettiğini belirtmektedir.

Yezid'in doğumu (26/647), yetişmesi, idarî ve siyasî alandaki yükselişine tahsis edilen birinci bölümde (ss.33-74), ilk olarak Yezid'in doğumuna ve ailesine değinilir(ss.33-40). Ya'kubî mezhebine bağlı Hıristiyan Kelb kabilesine mensup olan annesi Meysûn'un, oğlunu doğurduktan sonra çöldeki hayatına duyduğu özlemi çeşitli yollarla ihsas ettirdiği ve buna binaen, Muaviye'nin de zaman zaman oğlu Yezid'le birlikte karısını çöle gönderdiğiyle ilgili rivayetlere dikkat çekilir. Bundan sonra, Yezid'in şahsiyeti üzerinde önemli etkileri bulunduğu umumiyetle kabul olunan çölde geçen günlerine değinilir. Daha sonra onun burada ve sarayda aldığı eğitimin genel niteliği ortaya konulur (ss.40-45).

Yezid'in idarî ve siyasî alanda yükselişi başlığı (ss.46-74) ise genel bir tespitle açıklanmaya çalışılır. Buna göre, Muaviye oğlunun veliahtlığı için biat almaya kalkışmadan önce, onu bu görev için ehil hâle getirmeye çalışmış ve devlet yönetimi ve insanların idaresi hususunda tecrübe kazanabilmesi için ona birtakım görevler yüklemiştir. İstanbul'un fethi ile görevlendirmesi ve Hac emiri tayin etmesi gibi Muaviye'nin oğluna yüklediği bu görevlerin, onun şanını yüceltecek ve veliaht olarak tanınmasını kolaylaştıracak mahiyette olduklarının altı çizilmiştir.

Yezid'in veliaht tayin edilmesine ayrılan ikinci bölüm (ss.75-174) ise yedi ana başlık altında incelenmiştir. Buna göre, Yezid'in veliahtlığının gündeme gelişi başlığı (ss.75-96) altında, İslam'da şura ve seçime dayalı halifelik sistemini değiştirip yerine oğlunu tayin etme fikrini ilk izhar eden kimsenin Muaviye olduğu belirtilmiş; ancak bu fikre Muaviye'nin kendisinin mi ulaştığı veya çevresindeki şahısların telkiniyle mi böyle bir işe giriştiği hususunun açık olmadığı ifade edilmiştir (s.75). Halk nezdinde büyük bir itibarı bulunan Hıms valisi Abdurrahman b. Halid b. Velid'in 46/666 yılında öldürtülmesi ve Muaviye'nin ölümünden (60/679) sonra hilafeti kendine devretmeyi vaad ettiği Hz. Hasan'ın bazı rivayetlere göre 49/669'da vefat etmesi, Yezid'in 50/670'de İstanbul muhasarasına gönderilmesi ve 51/671'de Hac emiri tayin edilmesi dikkate alınacak olursa, Muaviye'nin bu fikre 50/670 yılından önce ulaştığını söylemenin mümkün olduğu ifade edilir (ss.91-96).

Kamuoyunun hazırlanışı/ilk teşebbüsler başlığı altında ise, ilk olarak, daha ziyade kendi valiliğini teminat altına almak isteyen Kûfe valisi Muğîre b. şu'be'nin Muaviye ile yaptığı görüşmeye ve daha sonrasında da Muaviye'nin, veliahtlık hususunda en büyük engeli oluşturması muhtemel bulunan Kûfelilerden veliahtlık için onay almasına dikkat çekilir (ss.96-102). İkinci olarak da, önemli ve problem çıkarması muhtemel merkezlerden biri olan Basra'dan biat alınması teşebbüsüne değinilir. Basra valisi Ziyad b. Ebîh'in bu işe pek gönüllü olmaması sebebiyle, Muaviye'nin oğlunu veliaht olarak ilan etmeyi, 55/675 yılında valinin vefat etmesine kadar geciktirdiğinin altı çizilir (ss.101-102).

Veliahtlık için açık davet başlığı altında, Ziyad'ın ölümüyle oğlunu veliaht ilan eden Muaviye'nin, 60/679 yılında ölümüne kadar değişik usullerle oğlunun veliahtlığını kabul ettirmeye çalışması (ss.102-138), Valilerden bölgelerini temsilen şam'a heyetler göndermelerini istemesi ve Hicazlıları valileri kanalıyla Yezid'in veliahtlığına razı etmeye çalışması onun bu neviden faaliyetleri arasında zikredilir.

Muaviye'nin, Medine valisi Mervan b. Hakem kanalıyla Medinelilerin biatını alamayacağını anlaması üzerine bizzat Medine'ye gitmesi ve muhtemel muhalefet önderleriyle görüşerek onları iknaya çalışması da Muaviye'nin Hicaz'a gidişi ve biatın tamamlanışı başlığı altında incelenmiştir.

Yezid'in veliahtlığına karşı çıkanlar başlığı ise iki alt başlığa ayrılmıştır. Bunlardan Hz. Hüseyin ve arkadaşları alt başlığında (ss.139-148) Hz. Hüseyin, İbn Zübeyr ve İbn Ömer'in muhalefet sebepleri ortaya konulmaya çalışılmış; Emevîlerden biate karşı çıkanlar alt başlığı ise Ziyad b. Ebîh, Mervan b. Hakem ve Saîd b. Osman merkezli ele alınmıştır (ss.148-155).

Yine aynı bölümde yer alan 'Yezid'in Velihtlığına Karşı Çıkılmasının Sebepleri' başlığı altında, söz konusu nedenler arasında hilafetin verasete dönüşmesi endişesinin önemli bir yer tuttuğu vurgulanmış ve Arap siyasi geleneğinin de buna müsait olmadığının altı çizilmiştir. Yine, buna bağlı olarak, kabile reisinin en şerefli soydan olmasına ve yaşlı, tecrübeli ve nüfuzlu kimselerin liderlik yapmasına alışkın olan Arap toplumunun itirazlarının, veliaht tayinine değil, nitelikleri itibariyle istenilen vasıfları taşımadığı düşünülen Yezid'in bizzat şahsına olduğu hususu açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu bakımdan, Yezid'e, asaletinden ziyade, yaşı ve ahlakıyla ilgili olarak eleştiriler yöneltilmesinin önemli olduğu belirtilmiştir (ss.156-163).

İkinci bölüm'de yer alan 'Muaviye'nin Yezid'i veliaht tayin etme sebepleri' şeklinde verilen başlıkta ise, konuyla ilgili rivayetlerin ışığı altında, ileride vuku bulacak fitnelere engel olmak, asabiyet duygusunun ortaya çıkma endişesi ve evlat sevgisi gibi gerekçelerle temellendirilmeye çalışılmıştır. Muaviye'nin bunu yaparken Kurân ve Sünnet'te devlet başkanının tespiti hususunun açık çizgilerle belli olmamasından istifade ettiği ve Râşid Halifeler döneminde uygulanan "şûra, ehliyet ve seçim" prensibini de göz ardı ederek, kişinin kendi oğlunu yerine tayin etmesini yasaklayan herhangi bir açık hüküm bulunmamasından yararlandığı vurgulanmıştır (ss.163-174).

Muaviye'nin ölümü ve Yezid'in hilafete geçişi ismini taşıyan üçüncü bölümün ilk başlığı altında Muaviye'nin Yezid'e vasiyeti ve vefatı hususu ele alınmıştır. İki farklı kaynaktan geldiği ifade olunan bu vasiyette birtakım farklılıklar mevcutsa da, metinlerin öz itibariyle birbirine yakın oldukları belirtilmiştir. Görüldüğü kadarıyla Muaviye, bu vasiyetinde, oğluna, kendisinden sonra gerek şahıslar (Hüseyin, İbn Zübeyr, İbn Ömer) gerekse bölgelerden (Hicaz, Irak, Suriye) kaynaklanabilecek muhtemel sorunlar hakkında bilgi vermekte ve bunlara karşı alınmasını uygun gördüğü tedbirleri açıklamaya çalışmaktadır (ss.175-180).

Yezid'in babasının ölümü üzerine şam'a gelişi ve hilafete geçişi konusu ele alındıktan sonra, İslam devletinin bu dönemdeki durumuna aynı bölüm içerisinde yer alan 'Yezid'in Hilafete Geçişi Esnasında İslâm Devleti'nin Durumu' başlığı altında değinilir (ss.188-191). Müteakiben de, Yezid'in, halifeliğini kabul etmeyenlere karşı tutumu işlenir. Bu çerçevede, Medine valisi Velid b. Utbe'nin, Yezid'in gönderdiği mektuba binaen Hz. Hüseyin ve İbn Zübeyr'in biatlarını alma teşebbüsleri ve bunun üzerine, bu iki kişinin Medine'yi terk edip ilerideki niyetleri için daha uygun ortam sağlayacağını düşündükleri Mekke'ye gitmeleri anlatılır. Biati alınamayan üçüncü kişi olan Abdullah b. Ömer'in ise, Muaviye'nin vasiyetinde de belirttiği gibi pek zorluk çıkartmadığı üzerinde durulur (ss.201-204). Son olarak da Hz. Hüseyin'in Mekke'ye ulaştığında, Mekkelilerin kendisine gösterdikleri ilgiye dikkat çekilir (ss.205-209).

Hz. Hüseyin'in Yezid'in halifeliğine karşı isyan sürecini başlatması ismini taşıyan dördüncü bölüm (ss.209-292), Hz. Hüseyin'in Kûfelilerle mektuplaşması konusu ile başlar. Muaviye döneminde isyana yönelik herhangi bir teşebbüste bulunmayan Hz. Hüseyin'in, veliahtlığını tanımadığı Yezid'in iktidara gelmesinin ardından, isyana kalkışmasının sebepleri ise ikinci ana başlık altında incelenir. Kûfelilerin ısrarlı davetleri karşısında Hz. Hüseyin'in amcasının oğlu Müslim b. Akîl'i durumu araştırmak üzere Kûfe'ye yollaması ve Kûfe valisi Numan b. Beşir'in bu husustaki tutumu, 'Müslim b. Akîl'in Kûfe'ye gönderilmesi ve faaliyetleri' başlığının konusunu oluşturur (ss.222-227). Valinin Müslim ve taraftarlarına karşı davranışını beğenmeyen Yezid'in, Kûfe'deki Emevî taraftarlarının da uyarısıyla Numan b. Beşir'i azletmesi ve yerine problemlere karşı aldığı sert tedbirlerle meşhur Basra valisi Ubeydullah b. Ziyad'ı ataması ve yeni valinin Kûfe'ye gitmesi aktarıldıktan sonra, Kûfe'de durumun tehlikeye düştüğünü gören Müslim b. Akîl'in isyanı başlatmasına değinilir. Burada binlerce Kûfeliyle birlikte isyanı başlatmasına rağmen, vali

Ubeydullah b. Ziyad'ın aldığı tedbirlerle terk edilip yapayalnız kalan Müslim b. Akîl'in yakalanıp öldürülüşü Kûfelilerin tavrını gösteren bir kriter olarak sunulur (ss.231-234).

Hz. Hüseyin'in Müslim b. Akîl'den aldığı haberlere güvenerek Kûfe yolculuğuna çıkmasından önce, onun Kûfe'ye hareketinin sebepleri ' Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye hareketi ve sebepleri' başlığında anlatılır. Burada, Hz. Hüseyin'in Mekke'den ayrılmak istemesinin muhtemel sebepleri üzerinde durulur ve neden Kûfe'yi tercih etmiş olabileceğinin cevabı aranır. Yine, Mekke'yi terk edip isyan niyetiyle Kûfe'ye gitmesine bazı kimselerin değişik nedenlerle karşı çıkmalarına rağmen, İbn Zübeyr'in Hz. Hüseyin'i bu hususta teşvik ettiğinin altı çizilir (ss.242-247).

Kûfe yolculuğunun başlaması başlığı altında, Hz. Hüseyin'in, Müslim b. Akîl'in kendisine gönderdiği ilk ve müsait haberden cesaret alarak 8 Zilhicce 61 yılında çıktığı Kûfe yolculuğu anlatılır. Yolda, Müslim b. Akîl'in öldürüldüğü haberini alan Hz. Hüseyin'in, bazı nedenlere binaen geri dönmekten imtina edip yolculuğuna devam etmesi ve buna karşılık, vali Ubeydullah b. Ziyad'ın aldığı karşı tedbirlerden söz edilir. Hz. Hüseyin'in üzerine gönderilen Hurr b. Yezid komutasındaki birliğin, kabileyi 2 Muharrem 61 Perşembe/2 Ekim 680 Salı günü Kerbelâ'da konaklamak zorunda bıraktığı, bunun üzerine Hz. Hüseyin'in, geri dönüşüne izin verilmesi için bazı tekliflerde bulunduğu ve bu tekliflerinin kabul olunmaması üzerine de, durumun vahametini yakinen idrak etmesi üzerine, yanındakilere kendisini terk edip kalmakta serbest bulduklarını bildirdiği ifade olunur (ss.253-263).

Hz. Hüseyin'in barışçıl tekliflerinin vali Ubeydullah tarafından reddedilmesi ve yeni birlik komutanı olarak tayin edilen Ömer b. Sa'd'a, çaresizlik içinde bulunan Hz. Hüseyin'i Yezid'e biat için zorlaması emrinin Ubeydullah tarafından verilmesinden sonra, 10 Muharrem 61/10 Ekim 680 tarihinde, birbirine denk olmayan kuvvetler arasında başlayan çarpışmanın aynı gün bittiği ve Hz. Hüseyin ve taraftarlarından 72 kişinin şehit edilerek, cesetlerinin bir takım hakaretlere maruz bırakıldığı Kerbelâ Vak'ası anlatılır (ss.263-265).

Hz. Hüseyin ve taraftarlarının öldürülmesinden sonra, iktidara karşı gelenlerin sonlarının ne kadar feci olduğunun mesajını vermek istercesine, başlarının kesilerek Kufe'de bulunan Ubeydullah'a gönderilmesi ve sonrasında gelişen hadiseler, Hz. 'Hüseyin'in başı ve esirlerin şam'a gönderilmesi' başlığı altında incelenir (ss.265-267). Buna göre, Ubeydullah'ın Hz. Hüseyin'in başını şam'a göndermesi ve Yezid'in baş ve esirlere karşı muamelesi detaylıca aktarılır. Hz. Hüseyin'in başına hakaret âmiz eylemlerde bulunan kişinin Yezid değil Ubeydullah olduğu; buna karşılık Yezid'in yapılanlar karşısında üzüntüsünü dile getirdiği ve Hz. Hüseyin'in hayatta kalan yakınlarına gayet iyi davranarak, onların gönüllerini almaya çalıştığı rivayetlerin verileri ışığında ortaya konulur (ss.267-275).

Kerbelâ olayının bu şekilde cereyan etmesinin sorumlularının tespit edilmeye çalışıldığı kısımda, Hz. Hüseyin isyana kalkışmaktan dolayı değil takip ettiği metot itibarıyla muaheze edilirken, İbn Ziyad ve komutanları gereksiz ve abartılmış güç kullanmakla, Kufeliler Hz. Hüseyin'i isyana teşvik ve daha sonra onu terk ederek karşı safta yer almakla, Yezid ise, daha sonra üzüntülerini izhar etmişse de, ilk anda bir muhalifinden kurtulmak için emri altındakilerin haddi aşacak derecede güç kullanmalarına izin vermekle eleştirilmiştir (ss.275-287).

Kerbelâ olayının sonuçlarının değerlendirildiği son kısımda ise, böyle bir kötülüğün kısı vadede Yezid'in iktidarda kalmasını sağladığı halde, uzun vadede toplum içinde Emevî karşıtlığının kök salmasına ve neticede, Emevî devletinin çökmesine yol açtığı vurgulanmıştır. Ayrıca, bunun Yezid isminin bir kötülük timsali olarak anılmasına da sebep olduğu ifade olunmuştur (ss.288-292).

'Kerbelâ sonrası Yezid'in muhalifleriyle mücadelesi' ismini taşıyan beşinci bölümde (ss.293-362), ilk olarak, Hz. Hüseyin'in katledilmesinden sonra Hicaz'daki muhalefetin liderliğini üstlenen Abdullah b. Zübeyr'le Yezid'in ilk mücadelesine değinilir. Bundan sonra Yezid döneminin ikinci önemli olayı kabul edilen Medinelilerin

isyani ve bu isyan neticesinde gerçekleşen Harre Vak'ası anlatılır. Bu münasebetle, Medinelilerin isyan etme sebepleri açıklanır (ss.300-314).

Buna göre, 62/681 yılında dönemin Medine valisi veya bizzat halifenin isteği üzerine Medine eşrafından bir heyet, Medine ile şam arasındaki ilişkileri iyileştirmek amacıyla Halife'nin yanına gider. Yezid nezdine gönderilen heyetin, geri döndüklerinde Medine'de Yezid'in yaşantısı aleyhine konuşmaları ve halkı tahrik ederek isyana teşvik etmeleri dinî sebepler başlığı altında incelenir (ss.301-307). Ancak bu konuda aktarılan rivayetlerin çok da tutarlı olmadıklarının altı çizilir. Ekonomik nedenler başlığı altında, Vakidî'nin "Kitabü'l-Harre" isimli eserinden nakiller yapan müelliflerin verdikleri bilgiler ışığında, İbn Mîna isimli bir âmilin Muaviye'ye ait malların gelirlerini toplamada gösterdiği sert tutuma işaret edilir. Bu tutumun, Muaviye döneminden itibaren merkezin şam'a kaymasıyla siyasî üstünlüklerini kaybedip atıyye gelirleri sürekli düşüş gösteren, buna karşılık elde ettikleri ürünleri de ucuz fiyatlarla satmak zorunda bırakılan Medinelileri nasıl tahrik ettiğine dikkat çekilir (ss.307-314). Siyasî sebepler içinde ise, Abdullah b. Zübeyr'in, kendi siyasî geleceği için Medinelileri isyana teşvik etmesinin yanında, Kerbelâ sonrası oluşan tepkinin böyle bir isyanla neticelenmiş olabileceğinin üzerinde durulur (ss.314-315).

Bundan sonra, Medinelilerin aralarındaki bazı görüş ayrılıklarına rağmen isyani başlatmaları ve Ümeyye oğullarını Mervan b. Hakem'in evinde muhasara altına almaları üzerine, Yezid'in Medine'ye karşı ordu sevk etmesi hadiselerine değinilir. Buna göre, Emeviler'e sadakati bilinen Müslim b. Ukbe'nin ordu komutanı olarak tayin olunması, ekseriyeti Suriyelilerden, daha da önemlisi Yezid'in annesinin mensup bulunduğu Kelb kabilesinden olan farklı dinlere mensup bir ordunun teşkil edilmesi ve Yezid'in ordu komutanı Müslim b. Ukbe'ye hareketla ilgili emirler vermesi anlatılır; oldukça ağır hükümler içeren bu emirlerle ilgili rivayetler tenkide tabi tutulur. Buna bağlı olarak, Medinelilerin, Medine'nin yönetimini ele alma ve Medine'nin savunmasını güçlendirme yönündeki savaş hazırlıkları ile 27 Zilhicce 63/27 Ağustos 683 tarihinde vuku bulan Harre Savaşı'na yer verilir (ss.317-325).

Bir günden daha az süren Harre Savaşı sonrasında vuku bulan Medine'nin yağmalanması ve hadiselerin bu şekli almasında sorumluluğu bulunanların tespit edilmeye çalışıldığı kısımlar ise oldukça dikkat çekicidir. Bu olay neticesinde Medine'nin itaatinin tekrar sağlandığı belirtiliyorsa da, asıl önemli olanın Peygamber ve davasına kucak açmış bulunan bir şehrin hürmetinin ihlal edilmiş olması ve Kerbelâ üzüntüsü henüz unutulmadan Müslümanları derinden yaralayan başka bir müessif hadisenin yaşanmış olmasıdır, denmektedir (ss.330-350).

Bundan sonra, İbn Zübeyr'in kendini halife ilan ettirip "emirü'l-mü'minîn" unvanıyla Medinelilerden biat alması üzerine başlayan mücadeleye yer verilir. İlk olarak, Yezid'in, Müslim b. Ukbe'yi Mekke üzerine göndermesine değinilir (ss.350-351). Yolda Müslim'in rahatsızlanması ve ardından da vefat etmesi üzerine komutayı devralan Husayn b. Numeyr'in, 64/683 yılının Muharrem ayında Mekke'ye ulaştığında, şam ordusunu şehir dışında karşılayacak gücü bulunmayan İbn Zübeyr'in Kâbe'ye sığınmak zorunda kaldığı anlatılır. Kuşatma esnasında Husayn b. Numeyr'in yüz yüze çarpışmalarla yetinmeyip, özellikle Ebû Kubeys dağına kurduğunu mancınıklarla Kâbe'ye sığınan Mekkelileri teslim zorlaması ve İbn Zübeyr'in olası saldırılardan korumak üzere Kâbe'yi ahşap ve benzeri malzemelerle kaplatması neticesinde, bu koruyucu malzemenin tam olarak bilinmeyen nedenlerle alev alıp yanması hadiseleri, zihinlerde yer eden önemli olaylar arasında gösterilir. Yezid'in ölümüyle de muhasaranın kaldırıldığı, hatta bu arada, Husayn b. Numeyr'in, İbn Zübeyr'e biat etme hususunda pazarlık yaptığı belirtilir (ss.351-360).

Kerbela Vak'ası, Harre Olayı, Mekkeliler ve İbn Zübeyr isyanları ve bu isyanlar sonucu yaşanan menfi olayların, Müslümanların zihninde asla silinmeyecek izler bıraktıkları bir defa daha hatırlatıldıktan sonra, Yezid döneminin diğer önemli olayları ismi verilen altıncı bölüme geçilir (ss.361-388). Burada ilk olarak, özellikle az

sayıdaki taraftarlarıyla giriştiği isyan sonrasındaki katledişleriyle dikkatleri çeken Ebû Bilal Mirdas b. Ubeyde isyanına değinilir (ss.361-363). Bölümün ikinci ana başlığı olan Yezid dönemi fetih hareketlerinde ise, Muaviye döneminde canlanan fetih hareketlerinin, bu dönemde daha ziyade dahilî problemlerle uğraşıldığından durduğu ifade edilir. Muaviye döneminde yaz ve kış olmak üzere Bizans'a karşı sürdürülen taarruzlara ve deniz seferlerine Yezid döneminde son verildiği, daha önce fethedilen Kıbrıs ve Rodos'a yerleştirilen Müslümanların da Yezid'in emriyle geri çağrıldığı belirtilir. Buna karşılık Horasan'a tayin olunan Selm b. Ziyad eliyle, bölgede devlet otoritesinin yeniden tesisinin mümkün hâle geldiği ifade olunur. Kuzey Afrika'da Ukbe b. Nâfi komutanlığında gerçekleştirilen fetihlerin ise, Ukbe'nin tedbirsizliği nedeniyle hem canından olmasıyla hem de fethedilen bu yerlerin elden çıkmasıyla neticelendiğinin altı çizilir (ss.365-376).

Bölümün üçüncü ana başlığı olan Yezid'in idarî ve malî alandaki icraatları kısmında ise, Yezid'in, iktidarı döneminde bazı küçük değişiklikler dışında daha ziyade babasının ortaya koyduğu sistemi muhafaza etmeye çalıştığı vurgulanır. Ayrıca, kendisine "mühendis" lakabını kazandıran ve şam'da günümüze kadar pek çok arazinin sulanmasında kullanılan "Nehr-ü Yezid" adındaki kanalı kazdırması da önemli icraatları arasında sayılır (ss.377-388).

Yezid'in vefatı (64/683), şemâilî ve şahsiyetine tahsis edilen yedinci bölümde ise (ss.389-420), Yezid'in şarap içmesi, ava, şarkı ve şarkıcılara ve şiire düşkünlüğü gibi meseleler ele alınmakta; tekfir ve tel'in edilmesi meselesi de lanet okumayı gerekli görenler ile lanet okunmasına karşı çıkanlar şeklinde iki gruba ayrılarak, her gurubun ileri sürdüğü deliller çerçevesinde açıklanmaktadır.

Sonuç kısmında ise genel olarak eserin bir hûlasası verilir (ss.421-424). Yezid'in, esas itibarıyla, diğer Emevî halifelerinden çok da farklı bir kişiliğe sahip olmadığı, fakat devrinde gerçekleşen olayların sonraki dönemlerde bir takım siyasî ayrılıklara gerekçe gösterilmesi nedeniyle devamlı olarak gündemde tutulduğu kanısı dile getirilir.

Son olarak, muhtelif kaynaklarda yer alan konuyla ilgili rivayetlerin ve dönemle ilgili meseleler hakkında görüş izhar eden günümüz ilim adamlarının görüşlerinin ışığı altında eserini kaleme alan yazar, yukarıda da çeşitli vesilelerle dile getirdiğimiz gibi, mümkün olduğu ölçüde objektif olmaya çalışmış; fakat bu objektiflik, kendisini, olaylar karşısında kayıtsız kalarak mevcut durumun evrensel ölçülerde arz ettiği menfî hâli görmezlikten gelmeye sevk etmemiştir. Buna göre, bu tutum, daha ziyade, sonraki siyasî ve duygusal değerlendirmelerden farklı olarak, kendini belli bir grubun müdafii veya sözcüsü addetmeme sınırında kalmıştır, denebilir. Kullanılan dilin sadeliği de, eserin okunmasını kolaylaştıracak önemli bir unsur olarak zikredilmeğe değerdir. Bütün bu yönleriyle eserin, okunup tartışılacak ve farklı değerlendirmelere kapı aralayacak mahiyette olduğunu belirtmek gerekir.